

Ronald Wardhaugh

Szociolingvisztika

Osiris, Budapest, 1995

A szociolingvisztika napjainkra a nyelvtudomány egyik meghatározó irányzatává nőtte ki magát. E tudományterület azért válhatott a huszadik század végi nyelvtudomány jelentős ágazatává, mert a kutatás módszertanának és a kutatók nyelvszemléletének megújítása mellett – ellentétben a társadalmi és nyelvhasználati szempontokat figyelmen kívül hagyó, a nyelvet a beszédközösség számára közös, egységes rendszerként felfogó nyelvészettel – meghatározott beszélőcsoportok vizsgálata alapján a nyelv működésének feltárására törekszik.

Magyarországon a hetvenes évek elején, a szociolingvisztika „nagykorúsodásával” egy időben (1972-ben jelent meg az első szociolingvisztikai folyóirat, a *Language in Society*) indultak meg a nyelvi szocializáció kutatásával a nyelvszociológiai vizsgálatok, melyek azonban a kezdeti lépések után nemsokára megszakadtak. Egyes vélemények szerint azért vált a szociolingvisztika hamarosan kegyvesztetté, mert „rájöttek az »illetékesek«, hogy huzamosabb művelése a társadalmi megosztottság

és egyenlőtlenség folyamatos dokumentálását jelentette volna, ami már politikailag elfogadhatatlannak tartatott” (Harling: *Magyar Nyelvőr* 117: 111).

A szociolingvisztika háttérbe szorulása azzal a következménnyel járt, hogy a magyar nyelvtudományon belül nem alakult ki olyan irányzat, amely lépést tartott volna a nemzetközi kutatásokkal. Az 1980-as évek végéig csak egy sajátos magyar (inkább csak nevében) „szociolingvisztika” meglétéről beszélhetünk. Ennek képviselői jobbra a nyelvi (rész)rendszereket és a nyelv rétegződését kutatták, főleg a hazai – elsősorban a nyelvjárások és a városi (nép)nyelv, regionális köznyelvek vizsgálatában kikristályosodott – előzményekre alapozva.

A szociolingvisztika magyarországi sajátos fejlődése révén állhatott elő az a helyzet, hogy egészen napjainkig nem jelent meg magyar nyelven egyetlen alapozó jellegű, az eddigi eredményeket összefoglalva bemutató kézikönyv sem. Egy alapfogalmakat tisztázó könyv hiányát nemcsak az egyetemi oktatásban éreztük, ahol már jó egy évtizede magyar szakos hallgatók számára is tanított tárgy a szociolingvisztika (vö. Kiss Jenő: *Egyetemi Szociolingvisztikai Dolgozatok* 1. sz. 4–6), de hiányzott ez a munka a magyar nyelvészetből e tudományterületre átrándult kutatóknak is, hisz közös fogalmak híján, azonos terminusok eltérő jelentéssel való alkalmazása miatt (lásd például a *diglossia* ‚kódváltás’ jelentésben való használatát) szinte teljesen megszakadt a tudományos kapcsolat az angolszász és a magyar irányzatot követő szakemberek között.

Ezt a hiány szüntette most meg Ronald Wardhaugh *An Introduction to Sociolinguistics* című könyvének magyar nyelvű kiadása. Ez a mű megbízhatóan tájékoztat az angol nyelvterületen folyó kutatásokról – tizennégy oldalnyi szakirodalomjegyzékében csak angol nyelvű munkákra hivatkozik –, akár a pidgin és kreol nyelvekről, a kódválasztásról, a regionális és szociális eltérésekről, akár anyelvtervezésről, vagy a férfiak és a nők nyelvi külön-

ségeiről legyen is szó. Nagyon jó választás volt éppen Wardhaugh könyvét lefordítani. Ez ugyanis – túl azon, hogy betekintést nyújt a szociolingvisztika legkülönbözőbb kutatási területeibe és módszereibe – objektíven, Wardhaugh saját véleményétől elválasztható módon ismertet meg az egyes szerzők álláspontjával.

Wardhaugh könyve nemcsak a szakembereknek szól: a szociolingvisztika lényegéből következően a nyelvek megjelenési formái, a különböző kultúrák által befolyásolt nyelvi viselkedés iránt érdeklődők is bőven kaphatnak belőle értékes információkat. Nyelvtanítási-tanulási szempontból igen érdekes például a „Szolidaritás és udvariasság” fejezet, amelyben a tegezés és magázás, a megszólítások, a nyelvi udvariasság kérdéseit tárgyalja az európai nyelvek szokásain túl kínai, vietnami, japán példákat is hozva.

Miként minden munkában, ebben a könyvben is akadnak apróbb kifogásolnivalók a helyesírási hibáktól (pl. *szinkron*, *diakron*, 23) a „túl jó” fordításig. (Egy olyan helyet találtam, ahol a délszlávok szomszédságában élő, magyar anyanyelvű fordítónak felül kellett volna bírálnia Wardhaugh kijelentését: a szerb *varos* (helyesen: *varoš*) és a horvát *grad* [29] természetesen nem ‚train: vonat’-ot jelent, hanem ‚város’-t.) Ez utóbbi eset kapcsán egy filológiai hibákra érzékeny nyelvészben óhatatlanul felmerül, hogy vajon mennyire megbízhatóak az általa egyáltalán nem ismert nyelvek többszörös áttétellel a könyvbe került adatai, hiszen a mű nem egységes fonetikus írásmódja következtében és a használt különböző fonematikus-fonetikus írásrendszerek jeleinek feloldása hiányában gyakran még egy-egy betű azonosítása is gondot okoz. (Milyen – feltehetőleg csettintő – hangot takar a ! jel például a !*kung* népnévben [214–15], ahol ráadásul fölösleges is, hisz a magyar szövegben nem példaként szerepeltette a szót a magyar helyesírás szabályait kellett volna alkalmazni.)

Ezen kisebb kifogások egy része természetesen csak a recenzens nyelvi és szakmai

ízlésének eltérésből származik, és a mű használhatóságát, kiemelkedő tudományos (esetünkben tudománytörténeti) jelentőségét nem befolyásolja. Ami az átlagos, az amerikai tankönyvekhez nem szokott magyar olvasót eleinte inkább zavarni fogja, az a könyv nyelvezete, stílusa, ami – különösen az első fejezetekben – eléggé didaktikus. Ez bizonyára a munka tankönyv jellegéből származik, és nem róható fel az egyébként jó, még az eredeti kiemeléseket is pontosan átvevő fordításnak, amely sikeresen birkózott meg az olyan nyelvi példaanyag magyarul való visszaadásával is, ahol nem a szó szerinti, hanem szociolingvisztikai szempontból azonos értékű nyelvi forma alkalmazására volt szükség (pl. nyelvbotlás: az angol *queer dean* – *dear Queen* helyett, lovasi várak – városi lovak [11], vagy bizonyos beszélt nyelvi alakok: *hold* – *hód*, *föld* – *főd* az angol *tests* – *tess*, *best* – *bes* helyett: 21).

A fordítással kapcsolatosan egy lényegesebb – az itt ismertetett könyvtől részben független – dolgról kell szólnunk. A szociolingvisztikának nincs kialakult magyar nyelvű terminológiája, a fordító tehát nem kerülhette meg e téren az állásfoglalást. Ez annál is inkább bonyolult kérdés, mert általában az angol és magyar nyelvtudományi szakszavak egymásra vonatkoztathatósága is problematikus. Az itt tapasztalható bizonytalan helyzettel magyarázható, hogy több olyan új magyar szakszó is előfordul a szövegben, melynek helyessége vitatható. Például a magyar szakirodalomban szokásos – igaz idegen eredetű – *disztribúció* szakszó helyett a *megoszlást* használja a magyar fordítás (14).

Mivel a *disztribúció* már hosszabb ideje használatos a magyar nyelvű nyelvészetben, más szakszóval való fölcserélése – túl azon, hogy maga a *disztribúció* (szemben az általánosabb *megoszlással*) az amerikai deskriptív nyelvészethez kötődő kifejezés – fölösleges.

Hasonlóképpen nincs szükség új szakszó alkotására a Bernstein alkalmazta formális és publikus nyelvi kód második tagjának esetében sem (vö. *közösségi kód*:

296), hisz egyrészt van rájuk magyar terminus (*kidolgozott és korlátozott kód*), másrészt – épp az itt tárgyalt *Szociolingvisztika* könyv fordítója révén – a publikus kód is már többmint két évtizede él a magyar terminológiában (lásd például Lawton *Társadalmi osztály, nyelv és oktatás* című könyvében: Bp., 1974. 98–9.).

Más okokból kifogásolható az angol *vernacular* fordításaként alkalmazott *alapnyelv* szó (23). Az alapnyelv a magyarban az összehasonlító nyelvészet kifejezéseként él „rokon nyelveknek (kikövetkeztett) közös nyelvi őse” jelentésben. Azt a nyelvváltozatot, amit az angol nyelvű szociolingvisztikai szakirodalomban *vernacular*nak neveznek, „amely valamely nyelv-közösség legsajátabb, mindennapi kommunikációs eszköze; amelyet a nyelv-közösség minden tagja hibátlanul használ” (*Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 126. jegyz.), magyarul leginkább bázisnyelvnek nevezhetnénk.

Nagy értéke a Pap Mária fordította kötetnek, hogy kiegészült magyar nyelvű és témájú szakirodalommal, valamint hogy a feladatokat – ahol lehetett – magyar példákkal és témákkal bővítette Kontra Miklós és a kötet szerkesztője, Pléh Csaba. Ezáltal Ronald Wardhaugh könyve – még ha nem is pótolhatja a továbbra is hiányzó magyar szempontú, a magyar nyelvi és nyelvészeti képzettségen alapuló szociolingvisztikai alapvetést – biztos támaszt jelent a magyar nyelv szociolingvisztikája iránt érdeklődőknek is.

Kis Tamás